

ІСТОРІЯ Лисенкового архіву

Лишається тільки Богу дякувати, що за десятиліття революцій, громадянських і світових воєн, репресій та занепадів інтересу до власної культури Україна не розгубила спадок свого великого сина і громадянина

Історія Лисенкового архіву драматична і навіть де в чому детективна. Для зібрання масиву документів знадобилися довгі роки, а також зусилля свідків і безпосередніх (та й непрямих) учасників подій. Суттєво допомогли розшифровані співробітниками Будинку-музею Лисенка аудіозаписи спогадів Ірини Іванівни Стешенко (Лисенкової онуки по сестрі Софії) та розповіді Марії Тимофіївни Лисенко (дружини сина композитора Остапа Миколайовича) під час передачі архіву.

У будинку № 95 по Маріїнсько-Благовіщенській вулиці в Києві (зараз – приміщення Музею-садиби по вулиці Саксаганського) Микола Віталійович мешкав з вересня 1894 до 6 листопада (24 жовтня за старим стилем) 1912 року. По його смерті діти не змогли сплачувати оренду квартири через її велику вартість (щомісячно 25 крб). Відповідно, архів і речі композитора було поділено між чотирма старшими: Катериною, Мар'яною, Остапом і Галиною. Дещо з Лисенкового архіву зберігалося або потрапило пізніше до сестри композитора – Софії Віталіївни Старицької та племінниці – Людмили Михайлівни Старицької-Черняхівської. Частина ж меблів, бібліотеки, рояль перевезли до Музично-драматичної школи імені Лисенка (вул. Велика Підвальна, 15), яку очолювали по черзі його доньки – Катерина Миколаївна Масляникова та Мар'яна Миколаївна Лисенко – і племінниця, Марія Михайлівна Старицька.

Ірина Стешенко згадувала: «У канцелярії, де царствувала все життя школи Зінаїда Миколаївна Нертовська, <...> стояв диван шкіряний. Над ним висів Айвазовського “Дев'ятий вал” – величезна копія. А потім, коли дядя Коля (М.В. Лисенко. – Ред.) помер, то над цим диваном – оце важно! – висіла величезна вітрина. Тут було скло. І бархатний був низ, і на ньому висіли вінки срібні, і палочка диригентська, адреси, – те, що він отримав у 1903 році, коли відзначали його ювілей (35-річчя творчості. – Ред.)».

1918 року, після заснування на базі Лисенкової школи Музично-драматичного інституту (Муздраміну) іме-

ні Миколи Лисенка, згадані речі перемістилися до приміщення закладу по вулиці Великій Володимирській, 45 (нині – Будинок учених НАНУ), а пізніше – у Музичний провулок. 1934 року, коли столицю Радянської України перенесли з Харкова до Києва, Музично-драматичний інститут імені Лисенка було реорганізовано: музичні факультети об'єднано з музичним технікумом, який існував після ліквідації Київської консерваторії у 1920-х роках, і таким чином відновлено Київську державну консерваторію. За нею, однак, не залишили імені Лисенка, бо саме у той час його оголосили... українським буржуазним націоналістом. На базі ж драматичного факультету було створено Київський державний театральний інститут. Саме тоді деякі книги й автографи Миколи Віталійовича, книжкова шафа з його кабінету і велике дзеркало з передпокою опинились у Театральному інституті на Хрещатику, 52. Там, у кабінеті історії українського театру вони зберігалися до 1978 року, після чого були передані до Меморіального будинку-музею Миколи Лисенка.

Однак більша частина архіву і далі переходила з рук у руки. 1924 року при Академії наук (ВУАН) було засновано Музей діячів науки та мистецтва, який отримав «у спадок» фондові колекції колишнього музею Наукового товариства імені Тараса Шевченка в Києві. Відсутність у 1924–1926 роках фінансування, робота у неопалюваному приміщенні не завадили працівникам-подвижникам класифікувати, систематизувати й інвентаризувати експонати, зібрані попередниками. Одержавши 1926 року одноразове, проте значне асигнування від ВУАН, музей одразу взявся до планового комплектування нових колекцій, залучаючи до цього широкі кола сучасників.

Директор музею Євгенія Рудинська писала: «Музей накреслив собі завдання стати пам'ятником славетним діячам на полі науки та мистецтва, в якому було б зосереджено весь матеріал, що не тільки характеризував би життя й творчість тих діячів, а й одтворював би побут їхній, виявляв би соціальне тло, по якому бігла їх діяль-

ність, показував би їхню добу, їхнє оточення. Цей музей-пам'ятник має бути лабораторією для наукових дослідів над зібраними конкретними, матеріальними даними, він повинен широко розкрити двері молодшому поколінню, <...> щоб воно могло наявно побачити добу й оточення своїх попередників у минулому.

Шляхами до цього музей уважає, насамперед, збирання всього меморативного матеріалу – од значного до найдрібнішого: речевого (речі, якими користувалися діячі науки і мистецтва в своїй творчості і в житті, речі, які їх оточували, речі, якими їх ушановано, реліквії по них» (із каталогу виставки 1927 року, присвяченої Миколі Лисенкові. – С. 6–7).

З осені 1926 до літа 1927 року вдалося зібрати понад 3000 експонатів, серед яких найширше був представлений Микола Лисенко, що дало можливість того ж року влаштувати виставку «Микола Лисенко, життя його і творчість», приурочену до 85-ліття від дня народження і 15-ї річниці смерті митця. Фактично тут було зібрано основну частину творчої спадщини композитора, особисті речі, фото, документи, отримані від нащадків і сучасників. Відповідно до виданого каталогу цієї виставки, на ній експонувалося 830 одиниць, переважна більшість із яких нині зберігається у Будинку-музеї Миколи Лисенка.

Виставка знаходилася в Музейному містечку на території Києво-Печерської лаври до 1930 року. Як згадувала дружина Остапа Миколайовича Лисенка Марія Тимофіївна, «під час перебування начальником Управління в справах мистецтв А. Хвилі музей було закрито, всі матеріали музею викинуто; частина з них була розкрадена, решта (дякуючи старанням академіка Олександра Богомольця) перенесена до історичного відділу "Музейного городка", де і пролежала до початку війни. Деякі меморіальні речі, фото і картини опинились у створюваних тоді Театральному музеї та Державному музеї Тараса Шевченка».

Творчий архів композитора з 1930 року перебував у бібліотеці Академії наук, куди його забрала Катерина Миколаївна Лисенко – одна з фундаторів нотного відділу Центральної наукової бібліотеки (тепер – Національна бібліотека України) імені Володимира Вернадського. Цю частину архіву 1941 року було евакуйовано до Уфи, а нині вона окремими частками знаходиться:

1. У колекції Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології НАНУ імені Максима Рильського (записи народних пісень, ряд листів, документів тощо).

2. У рукописному та нотному відділах Бібліотеки імені Володимира Вернадського (листи, окремі документи, деякі видання з архіву Лисенка).

3. У колекції Інституту літератури НАНУ імені Тараса Шевченка (деякі фотографії та листи у персональному фонді, значну кількість листів Лисенка розпорощено по особистих архівах адресатів).

4. Ряд документів виявлено у Державному архіві міста Києва, Державному архіві Київської області, Центральному державному історичному архіві України.

5. Деякі експонати «затрималися» у Національному музеї Тараса Шевченка. Зокрема, там перебував портрет Миколи Лисенка, написаний 1903 року Йосипом Куриласом, а також ряд фотографій, вірогідно – похвальні вінки.

6. Дещо потрапило до Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтв (ЦДАМЛМ), що на території заповідника «Софія Київська».

7. Значна кількість фотографій, рукописи деяких спогадів про Лисенка, афіші, програмки вистав і концертів увійшли до персонального фонду Лисенка у Київському державному музеї театрального, музичного та кіномистецтва (КДМТМІКМ).

На щастя, основна частина творчого архіву (автографи більшості музичних творів, фотографії, документи, деякі речі) після ліквідації Музею діячів науки та мистецтва повернулася в родину. Однак безслідно зникли у ті часи особисті речі (одяг) Миколи Віталійовича, частина фотографій, деякі листи та документи, зафіксовані у каталозі 1927 року.

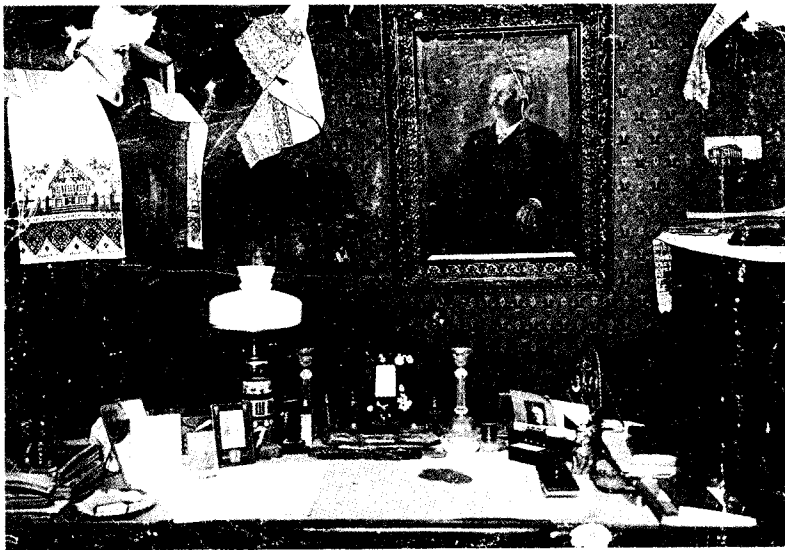
1942 року у Львові, де тоді перебували Мар'яна Миколаївна та Остап Миколайович Лисенки з родинами, на основі матеріалів, що зберігалися у нащадків і тих, що були зібрані в архівах та у приватних осіб в Галичині, відкрилася велика виставка до 100-річчя композитора. Зокрема, на львівській виставці вперше експонувалася червона китайка, якою за козацьким звичаєм було накрито труну Миколи Лисенка.

Вже 1945 року Комітет у справах мистецтв при Раднаркомі УРСР з ініціативи Музичного управління мав намір створити музей Лисенка у Києві в приміщенні, яке свого часу займала його Музично-драматична школа (вул. Велика Підвальна, 15). Але будинок перебував у розпорядженні військової частини, яка категорично відмовилася його звільнити, попри те, що Комітет у справах мистецтв, в особах Олександра Корнійчука та Пилипа Козицького, звертався до вищих органів влади. Пізніше будинок школи знесли і на його місці збудували військовий готель «Червона зірка».

Будинок по вулиці Рейтарській, 19, у якому Лисенко жив з 1889 до 1894 року і де у грудні 1891-го показував свого «Тараса Бульбу» Петрові Чайковському, мав на той час такий стан, що організувати в ньому музей було неможливо. Тож на ньому встановили лише меморіальну дошку.

Навесні 1945 року невеличкий Кабінет-музей Миколи Лисенка було відкрито у Київській державній консерваторії, що знаходилася тоді на Великій Підвальній, 40.

Біля будинку на Маріїнсько-Благовіщенській, 95. Зліва направо: Галина, Катерина, Остап, Микола Віталійович та Мар'яна Лисенки. Весна 1900 р.

Кабінет Миколи Лисенка. Фото 1912 р.
Нинішній вигляд кабінету

Першою завідувачкою призначили онуку композитора Раду Остапівну Лисенко.

У 1947 році через брак приміщень у консерваторії музей тимчасово закрили, а експонати склали частково в кабінеті історії музики, частково – у помешканні Катерини Миколаївни Лисенко-Масляникової, після смерті якої 1948 року все знову ж таки звезли до консерваторії.

Лише 1951 року, після відселення з будівлі консерваторії сторонніх осіб, під кабінет-музей виділили просторе приміщення і навесні 1952-го (до 110-ї річниці від дня народження композитора) його нарешті було відкрито для відвідувачів. Завідувачем став син композитора Остап Миколайович Лисенко, а по його смерті у 1968 році – дружина Марія Тимофіївна.

Відтоді розпочалося активне формування багатогранної монографічної фондової колекції. Зокрема, вона поповнилася такими важливими експонатами, як рояль композитора («Блютнер», № 25995, придбаний 1889 року), деякі меблі з його квартири. З Музею Тараса Шевченка повернулися золоті й срібні речі, подаровані Лисенкові з нагоди ювілеїв і концертів. Тоді ж у нащадків було придбано основну частину творчого архіву – 3270 сторінок автографів композитора.

25 березня 1971 року Наказом № 36-н міністра культури УРСР Ростислава Бабійчука Музею театрального,

музичного та кіномистецтва УРСР було доручено готувати до відкриття експозицію у будинку по вулиці Сакаганського, 95, на основі колекції Кабінету-музею Лисенка при Київській державній консерваторії та національного фонду Лисенка в КДМТМіКМ. А 1976 року розпочалися музеефікація будинку і формування фонду. На її основі меморіального простору експозиції. Понадобилася додому душа оселі – Лисенків рояль «Блютнер». Після десятиліть листування з урядовими органами знайшов своє місце унікальний портрет Лисенка в різній рамі (автори – академік Йосип Курилас та рідний брат – Ст. Гайда).

Творчий архів композитора, переданий 1978 року в Кабінету-музею Лисенка при Київській державній консерваторії, таким чином знову повернувся до Лисенківського дому. Доповнили його експонати, передані Державному музею театрального, музичного та кіномистецтва УРСР, інших закладів, а також з родини Лисенків.

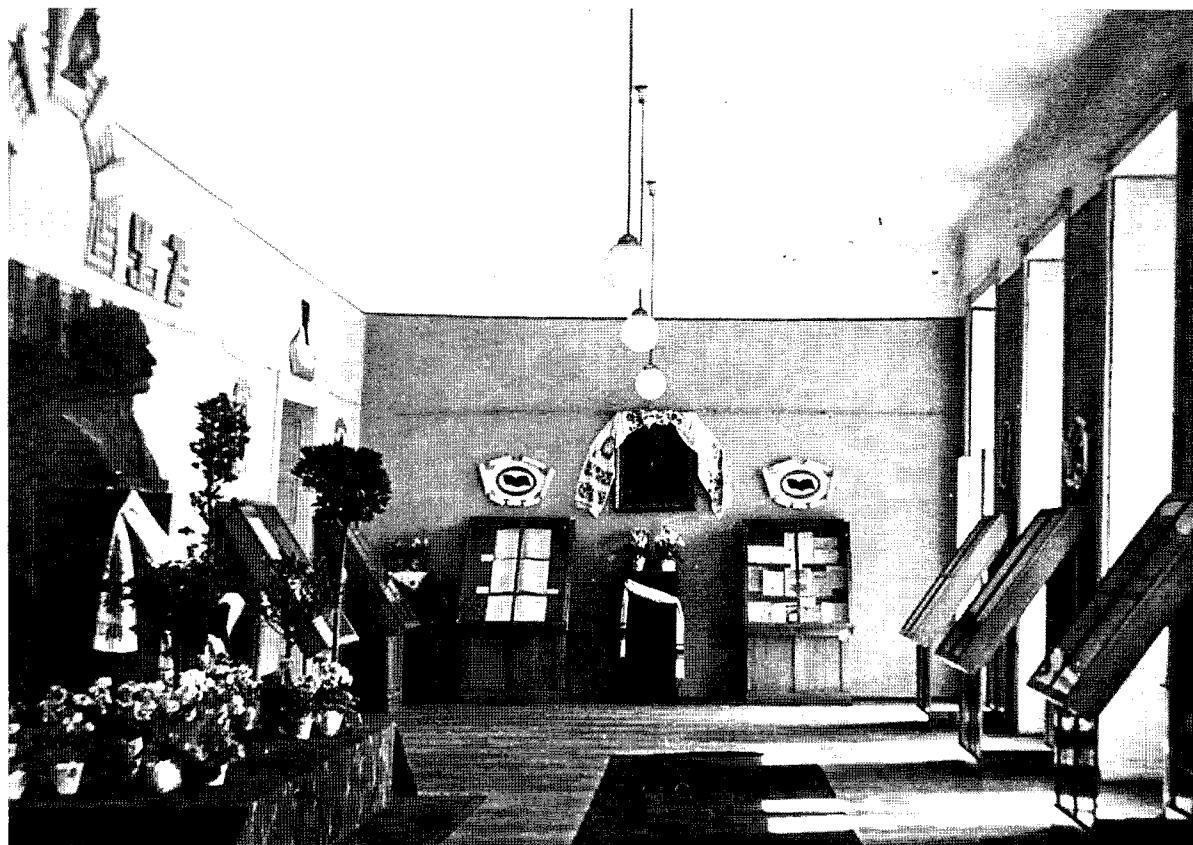
Так основний масив матеріалів Лисенкового архіву, значених у каталозі виставки 1927 року, зібрався разом з Миколою Лисенком, який 1987 року увійшов до складу Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Сакаганського, Миколи Старичького.

На сьогодні фондова колекція Музею Миколи Лисенка становить понад 4000 одиниць зберігання сучасного та близько 3800 одиниць зберігання науково-допоміжного фондів. У спеціальному приміщенні створено максимально прийнятні умови для тривалого зберігання колекції. Саме тут зосереджено важну частину відомого на сьогодні архіву митця – шість нотних автографів Миколи Лисенка, документи, листів і фотографій, видання його творів, деякі особисті речі й меблі з його помешкання. У колекції також представлені окремі матеріали сучасників та учнів Лисенка: Олександра Кониського, Кирила Стеценка, Олександра Кошиця, Дмитра і Левка Ревуцьких та інших.

Ще одним значним осередком зберігання Лисенківських матеріалів є рукописний відділ Львівської національної бібліотеки імені Василя Стефаника. Окрім листів Лисенка до галицьких адресатів тут зберігаються і його автографи, зокрема партитура 5-ї дії опери «Тарас Бульба». Цей автограф входить до збірки творів українських композиторів, викуплених митрополитом Антимом Шептицьким у нащадків видавців Ізиковських галицького виїзду до Польщі.

Окрім згаданих вище установ частини Лисенківського архіву є в Москві: у Музеї музичної культури імені Михайла Глинки (нотні автографи творів), Центральному державному архіву літератури і мистецтва, Державному архіву Російської Федерації. Виявлено окремі документи Лисенка також в архівах Санкт-Петербурзького Пушкінському домі (4 листи), Центральному державному архіву Санкт-Петербурга, архіві Санкт-Петербурзької консерваторії, Російського музичного товариства у фонді Департаменту Герольдії правлячого сенату. Серед документів представників попередніх поколінь Лисенківського роду – два документи, написані й засвідчені самим Миколою Віталійовичем). У фонді драмцензури Санкт-Петербурзької державної театральної бібліотеки знаходяться рукописні лібрето опер Лисенка (автографи Михайла Старичького, Миколи Лисенка, Олександра Ліндфорса та інших).

Зал виставки до 100-річчя Миколи Лисенка у Львові. 1942 р.

Чимало матеріалів, що стосуються в основному Андрія Віталійовича Лисенка, брата Миколи Віталійовича, та його дочки – зірки німого кіно Наталії Лисенко, зібрані Євгеном Євгеновичем і В'ячеславом Євгеновичем Шкодами й знаходяться у Краєзнавчому музеї міста Знамянки Кіровоградської області та в особистій колекції В'ячеслава Шкоди.

Можемо припустити, що окремі Лисенкові автографи, листи чи документи можуть перебувати й в інших архівних установах.

Ось уже понад три десятиліття з усієї України і далекого зарубіжжя несуть – хто по крапельці, а хто й цілими теками, в'язанками – старовинні й сучасні видання, спогади, афіші, фотографії, раритетні грамплатівки, побутові речі середини XIX – початку XX століття. Інше це один-два експонати, часом цілі колекції або ж архіви. Скажімо, професор медицини Євген Львович Ревуцький подарував близько 500 нотних і музикознавчих видань XIX–XX століть із бібліотеки батька – видатного українського композитора Левка Ревуцького. Правнучка Олександра Кониського – Маріанна Цезарівна Шабат передала музею близько 100 фотографій і ряд документів із родинного зібрання. Донька композитора Василя Безкоровайного, виконуючи заповіт батька, привезла його творчий архів з американського міста Баффало. Велику колекцію унікальних грамзаписів світової музики віддав музею науковець Євген Швидков.

Музеєм зібрано значну колекцію ескізів сценічного оформлення опер Миколи Лисенка. Завдяки цьому сьогодні «Тарас Бульба» – вершина Лисенкової оперної спадщини – йде на сцені Національної опери України у декораціях Анатолія Петрицького, відновлених його учнем, сценографом Юрієм Білоненком до 150-річчя Миколи Віталійовича.

Принциповою особливістю фондової колекції Музею Миколи Лисенка є те, що, крім матеріалів Лисенкового особистого архіву та пізніше придбаних артефактів, тут зібрано у копіях або публікаціях більшу частину автографів і документів митця, які зберігаються в інших архівах, музеях чи рукописних відділах бібліотек і наукових установ. Таким чином, шукач може дізнатися майже про всі відомі джерела та одержати наявну документальну інформацію про Миколу Лисенка саме в музеї, без виїзду до інших закладів міста, а тепер і за кордон.

«Хрещені батьки» Музею Миколи Лисенка. Михайло Дерегус, Платон Майборода, Андрій Штогаренко і Георгій Майборода